

Het verband tussen sensitiviteit van gastouders en het temperament van kinderen

Shazia Soekhai-Hussein

Studentnr. 0663174

Afdeling Algemene en Gezinspedagogiek

Universiteit Leiden

Begeleidster: Dr. Mariëlle Linting

Tweede lezer: Dr. Marleen Groeneveld

April 2012

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
1. Introductie	6
1.1. Gastouderopvang	6
1.1.1. Gastouderopvang in Nederland	6
1.2. Sensitiviteit	7
1.2.1. Sensitiviteit en gehechtheid	8
1.2.2. Sensitiviteit en gastouderopvang	8
1.2.3. Sensitiviteit en achtergrondkenmerken	9
1.3 Temperament	10
1.3.1 Stabiliteit en instabiliteit van temperament	11
1.3.2 Verschillende informanten over temperament	11
1.3.3 Sensitiviteit en temperament	12
1.4 Sensitiviteit en kwaliteit kinderopvang	13
1.4.1 Stabiliteit van de opvoeder	14
1.4.2 Opvoeder-kind ratio en groepsgrootte	14
1.4.3 Opleidingsniveau en werkervaring	15
1.5 Onderzoeksvragen	16
1.6 Hypothesen	16
2. Methode	18
2.1 Steekproef	18
2.2 Onderzoeksprocedure	19
2.3 Meetinstrumenten	20
2.3.1 Sensitiviteit	20
2.3.2 Temperament	20
2.3.3 Achtergrondvariabelen	22
2.4 Analysetechnieken	22
3. Resultaten	24
3.1 Data-inspectie	24
3.2 Verband tussen de temperament subschalen	25
3.3 Verband tussen sensitiviteit en temperament	28

3.4 Interactie tussen temperament gastouder en sensitiviteit	29
3.5 Relaties achtergrondvariabelen en temperament met sensitiviteit	30
4. Discussie	32
4.1 Hypothesen	32
4.1.1 Temperament	32
4.1.2 Sensitiviteit en temperament	33
4.1.3 Sensitiviteit en achtergrondvariabelen	34
4.2 Beperkingen en aanbevelingen	35
4.2.1 Steekproef	35
4.2.2 Temperament en sensitiviteit	36
4.3 Conclusie	37
Literatuurlijst	38
Bijlage 1. Interne consistentie en voorbeelditems van subschalen van de meetinstrumenten	

Voorwoord

Middels deze weg wil ik mijn dank uitspreken naar de vele mensen die mij gedurende mijn masterproject en het schrijven van mijn scriptie hebben gesteund. Als eerst wil ik mijn begeleidster Dr. Mariëlle Linting danken voor haar begeleiding gedurende het schrijven van mijn scriptie. Graag wil ik mijn dank uitspreken voor de motiverende, stimulerende en inspirerende gesprekken die aan bod zijn gekomen. Oprecht kan ik zeggen dat deze begeleidingsgesprekken grotendeels toe hebben geleid dat ik mijn scriptie en hiermee mijn masteropleiding heb kunnen afronden. Tevens wil ik Dr. Marleen Groeneveld bedanken voor haar begeleiding en feedback gedurende mijn masteronderzoek. Dank voor de mogelijkheid die mij is geboden om deel te nemen aan het onderzoek naar gastouderopvang.

Deze gelegenheid wil ik tevens aangrijpen om mijn (schoon)familie te bedanken voor hun vertrouwen in mijn kunnen. In het bijzonder wil ik mijn echtgenoot, Hamza Soekhai, bedanken die mij gedurende het proces aldoor heeft gesteund en aangemoedigd. Mijn dochter Sarah wil ik bedanken voor haar onvoorwaardelijke liefde.

Samenvatting

In the present study, the relation between caregiver sensitivity and child temperament in home-based childcare in the Netherlands was investigated. Eighty caregivers, children (between the age of 11 and 43 months) and their parents participated in this study. Temperament was reported by parent and caregiver using the Toddler Behavior Assessment Questionnaire. Caregiver sensitivity was measured with the Caregiver Interaction Scale during home visits. We did not find a relation between sensitivity and temperament. The results of this study indicate inconsistency in parent and caregiver reports of child temperament. Except for the subscale Activity, there were no significant correlations between corresponding subscales for parents and caregivers. On average, parents report more aggression than caregivers. The educational level of the caregiver is the only significant predictor of caregiver sensitivity. The present study gives reason for further investigating the interaction between temperament and sensitivity in different contexts. This could provide us with more insight into the concept of temperament and its relation to the child's environment.

1 Introductie

1.1 Gastouderopvang

Ouders kunnen in Nederland gebruik maken van verschillende vormen van kinderopvang. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen twee vormen van opvang: home-based en center-based (zie bijvoorbeeld, Tavecchio, 2004). Center-based opvang is opvang in kinderdagverblijven. De opvoeding en begeleiding in kinderdagverblijven is in handen van professionele medewerkers. Met home-based opvang refereert Tavecchio (2004) naar opvang in de thuissituatie, hierbij kan de opvang zowel bij de opvoeder thuis als bij het kind thuis plaatsvinden. Deze opvang wordt verzorgd door familieleden, kennissen, gastouders en au pairs. Een groeiende en veel voorkomende vorm van home-based opvang is gastouderopvang (Centraal Bureau van Statistiek, 2009). Binnen de Amerikaanse literatuur wordt doorgaans de term ‘home-based opvang’ voor zowel gastouderopvang als andere vormen van home-based opvang gebruikt. In de Nederlandse literatuur wordt gastouderopvang veelal expliciet genoemd. Bij gastouderopvang wordt een kind opgevangen door een gastouder, meestal bij de gastouder thuis. In de huidige studie ligt de focus op de sensitiviteit van gastouders in de gastouderopvang in Nederland. De sensitiviteit van de opvoeder is van essentieel belang bij het bepalen van de kwaliteit van kinderopvang (Fukkink, Tavecchio, De Kruif, Vermeer & Van Zeijl, 2005). Meer kennis op dit gebied kan handvatten bieden om de sensitiviteit van gastouders te verbeteren en hiermee de kwaliteit van de gastouderopvang te optimaliseren.

1.1.1 Gastouderopvang in Nederland

In 2009 is bij vrijwel vier op de tien huishoudens in Nederland met kinderen tot vier jaar sprake van formele opvang (Centraal Bureau van Statistiek, 2010). Gastouderopvang is de snelst groeiende vorm van kinderopvang (Centraal Bureau van Statistiek, 2009). Deze groei heeft te maken met de Wet kinderopvang die op 1 januari 2005 in werking is getreden. Deze wet probeert de combinatie werk en zorg voor werkende ouders te vereenvoudigen door kinderopvang toegankelijker te maken. Voor de gastouderopvang betekent dit dat ouders kinderopvangtoeslag krijgen als zij gebruik maken van opvang voor hun kinderen bij een geregistreerde gastouder, die tevens staat ingeschreven bij een erkend gastouderbureau. Dit heeft als effect gehad dat gastouders die zich voorheen niet officieel registreerden als gastouders dit nu wel doen, zodat ouders die gebruik maken van gastouderopvang (vanaf hier vraagouders genoemd) in aanmerking komen voor de kinderopvangtoeslag. Hierbij kan voornamelijk gedacht worden aan gastouders zoals, oppasmoeders, oppasgrootouders en

oppassburen (Centraal Bureau van Statistiek, 2008). Het aantal kinderen in de gastouderopvang is in 2007 verdubbeld in vergelijking met 2006, van 70.000 naar 140.000. Van de 140.000 kinderen ontvingen 81.000 vraagouders een kinderopvangtoeslag (Centraal Bureau van Statistiek, 2008). Ook in 2008 is de groei in de gastouderopvang merkbaar. In 2008 ontvingen 118.000 ouders kinderopvangtoeslag, dit is 37.000 meer in vergelijking met 2007 (Centraal Bureau van Statistiek, 2009). In 2009 neemt wederom het aantal kinderen in de gastouderopvang toe, maar deze toename is minder fors (10%). Wetenschappelijk onderzoek naar gastouderopvang staat in Nederland nog in kinderschoenen. Gezien de groei van het aantal gastouders is het van belang dat er meer aandacht is voor gastouderopvang en de kwaliteit van gastouderopvang in de wetenschappelijke wereld. De sensitiviteit van de gastouder heeft een belangrijk aandeel in de kwaliteit van de gastouderopvang.

1.2 Sensitiviteit

Een gastouder speelt een belangrijke rol in het leven van de kinderen die hij/zij opvangt. Bowlby (2007) beweert dat kinderen in de kinderopvang iemand nodig hebben aan wie zij zich kunnen hechten en een relatie kunnen opbouwen op emotioneel vlak. Om een goede relatie met een opvoeder te kunnen opbouwen is het van belang dat een kind regelmatig wordt opgevangen door dezelfde opvoeder, in dit geval gastouder. Een gastouder moet over de nodige pedagogische vaardigheden bezitten, waaronder sensitiviteit. Ainsworth, Blehar, Waters en Wall (1978) hebben de kenmerken van een sensitieve opvoeder beschreven. Een sensitieve opvoeder interpreteert en pikt de (verbale en non-verbale) signalen van een kind correct op en reageert hier tijdig en adequaat op. Een sensitieve opvoeder kan zich goed inleven in het kind, hierbij denkend aan het perspectief en de gevoelens van het kind. Een sensitieve opvoeder is warm en tactvol. Riksen-Walraven (2004) geeft aan dat de persoonlijke competentie bevordert moet worden. Er moet respect zijn voor de autonomie van het kind, waardoor het zelfvertrouwen en de eigenwaarde van het kind vergroot wordt. De communicatie van een sensitieve opvoeder is afgestemd op het kind, rekening houdend met de leeftijd en begrip van het kind (Fukkink et al., 2005). Hierdoor wordt niet alleen de taalontwikkeling gestimuleerd, maar door het verbaal benoemen, uitleggen en begeleiden, ook de cognitieve en sociale ontwikkeling. Sensitiviteit in een opvoedingsrelatie vergroot de kansen van een kind om zich optimaal te ontplooiën.

1.2.1 Sensitiviteit en gehechtheid

Een sensitieve professionele opvoeder vergroot de kans op een veilige gehechtheidsrelatie tussen het kind en de opvoeder (Ahnert, Pinquart & Lamb, 2006; Ainsworth et al., 1978). Een veilige gehechtheidsrelatie wordt door Bowlby (1988) beschreven als de vertrouwensband tussen een kind en de gehechtheidspersoon. Bowlby (1973) en Ainsworth et. al. (1978) zijn de grondleggers van de gehechtheidstheorie. Zij geven aan dat een kind balans zoekt tussen het exploreren van de omgeving en de nabijheid van de opvoeder. Het kind is in staat om zijn omgeving te exploreren en hierbij te vertrouwen op de beschikbaarheid, zowel emotioneel als fysiek, van de gehechtheidspersoon in tijde van onveiligheid. Ainsworth et al. (1978) benadrukken het belang van sensitiviteit van de opvoeder voor met name het jonge kind. Het is volgens Ainsworth et al. (1978) van levensbelang om sensitief en responsief te reageren op signalen en behoeften van het jonge kind voor de ontwikkeling van een veilige gehechtheidsrelatie. Thompson (1999) geeft aan dat gehechtheid effect heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling, sociale vaardigheden, zelfstandigheid, doorzettingsvermogen en het vermogen tot samenwerken. Een veilige gehechtheidsrelatie resulteert in het vergroten van het zelfvertrouwen en het opbouwen van een positief zelfbeeld van het kind. Uit het onderzoek van Goosen en Van IJzendoorn (1990) blijkt dat kinderen in de kinderopvang die een sensitieve opvoeder hebben, waarbij sprake is van veelvuldige positieve interacties, vaker een veilige gehechtheidsrelatie hebben met deze opvoeder. Ahnert et al. (2006) en Van IJzendoorn, Vereijken, Bakermans-Kranenburg en Riksen-Walraven (2004) geven tevens een associatie aan tussen hoge sensitiviteit van de opvoeder in de kinderopvang en een veilige gehechtheid. Howes, Galinsky en Kontos (1998) hebben een interventiestudie uitgevoerd in de gastouderopvang. Het doel van de interventie was het vergroten van de sensitiviteit van de gastouders. Uit dit onderzoek kwam tevens naar voren dat na de interventie vaker sprake was van een veilige gehechtheidsrelatie tussen de gastouder en het kind en de sensitiviteit van de gastouders was vergroot. Hieruit blijkt dat hoge sensitiviteit van de gastouder een positief effect heeft op de gehechtheidsrelatie tussen gastouder en het kind.

1.2.2 Sensitiviteit en gastouderopvang

Groeneveld, Vermeer, Van IJzendoorn en Linting (2010) hebben onderzoek gedaan naar sensitiviteit in gastouderopvang en kinderdagverblijven in Nederland. Hieruit is gebleken dat de sensitiviteit van de gastouders hoger ligt dan de sensitiviteit van de pedagogische medewerkers in kinderdagverblijven. Het is van belang dat kinderen worden opgevangen door een sensitieve opvoeder. Kinderen worden van ouders gescheiden omdat beide ouders

buitenshuis werken. Deze dagelijkse separatie kan een negatieve effect hebben op een kind (Bowlby, 2007). Er zijn echter tevens onderzoeken die geen negatief effect hebben geconstateerd (o.a. Tennes, Downey & Vernadakis, 1977). Belsky (2001) geeft aan dat vroege (home-based en center-based) kinderopvang (vanaf het eerste levensjaar) en frequente kinderopvang (meer dan 10 uur per week) een negatief effect heeft op de ouder-kind relatie en leidt tot meer agressief en ongehoorzaam gedrag. Dit effect is sterker als sprake is van kinderopvang van lage kwaliteit en verschillende opvangarrangementen voor het kind. Bowlby (2007) geeft aan dat de dagelijkse separatie bij kinderen onder de 30 maanden stressvol is voor het kind. Mogelijk is het negatieve effect van deze separatie minder wanneer er gebruik wordt gemaakt van gastouderopvang, omdat er hier vaker sprake is van een stabiele en sensitieve opvoeder dan in kinderdagverblijven. Uit de onderzoeken van Groeneveld et al. (2010) en Dettling, Parker, Lane, Sebanc en Gunnar (2000) is gebleken dat de sensitiviteit van de gastouder een voorspeller is voor het stressniveau van het kind. Het kind ervaart minder stress als de gastouder sensitief is en het kind meer stimuleert en aandacht geeft. Uit het onderzoek van Gunnar, Larson, Hertsgaard, Harris en Brodersen (1992) komt naar voren dat bij een sensitieve en responsieve opvoeder minder sprake is van stress bij een kind na de separatie met zijn ouders. Een sensitieve derde opvoeder (naast de ouders) kan dus als een buffer fungeren tegen stress. De sensitiviteit van de gastouder heeft tevens een positief verband met het welbevinden van het kind in de gastouderopvang (Groeneveld et al., 2010). Daarnaast blijkt dat het welbevinden van kinderen hoger ligt in de gastouderopvang dan in kinderdagverblijven.

1.2.3 Sensitiviteit en achtergrondkenmerken

Sensitiviteit is beïnvloedbaar door achtergrondkenmerken van zowel het kind als de opvoeder. Het is gebleken dat achtergrondkenmerken in relatie staan met de mate van de sensitiviteit van de opvoeder. Het verband tussen de achtergrondkenmerken van het kind en de gastouder en de sensitiviteit van de gastouder in de gastouderopvang is onderzocht in de huidige studie. De achtergrondkenmerken van de gastouder die een verband hebben met zowel de sensitiviteit van de gastouder als de kwaliteit van de kinderopvang zullen in een later stadium aan de orde komen. Er zal eerst nader ingegaan worden op de achtergrondvariabelen van het kind. In de huidige studie is aandacht voor het temperament, de leeftijd, het geslacht en het aantal uur kinderopvang van het kind. Uit onderzoeken blijkt er een verband is tussen het geslacht van het kind en de mate van de sensitiviteit van de opvoeder. Uit de meta-analyse van Ahnert et al. (2006) is gebleken dat opvoeders in de kinderopvang in contact met meisjes

hoger scoren op sensitiviteit dan bij jongens. Tevens is er een verband tussen de leeftijd van het kind en de sensitiviteit van de opvoeder. Met name jonge kinderen hebben profijt van een sensitieve opvoeder (Ainsworth et al., 1978) en gastouderopvang (Huntsman, 2008). Belsky (2001) geeft aan dat een hoog aantal uren kinderopvang een nadelig effect kan hebben op de ouder-kind relatie en kan leiden tot meer agressief en ongehoorzaam gedrag. Daarnaast is de dagelijkse separatie voor met name jonge kinderen stressvol (Bolwby, 2007). Een sensitieve opvoeder vermindert deze stress. De focus in deze studie ligt op het verband tussen het temperament van het kind en de mate van sensitiviteit van de gastouder. Het is nuttig te onderzoeken of het temperament van het kind een effect heeft op de sensitiviteit van de gastouder. Hieronder zal nader ingegaan worden op temperament.

1.3 Temperament

In de wetenschappelijke wereld is er veel discussie geweest over het fenomeen temperament. Het is gebleken dat temperament moeilijk te definiëren is. Goldsmith et al. (1987) hebben veel aandacht besteed aan het operationaliseren van het concept temperament. Goldsmith (1996) beschrijft temperament uiteindelijk als de individuele verschillen in de manier van reageren volgens bepaalde emotionele reactiepatronen. Elk individu heeft een eigen manier van reageren op bepaalde gebeurtenissen. Zo zal iemand die verlegen is, zich tijdens een conflict eerder terugtrekken dan iemand die bekend staat als 'haantje de voorste'. Temperament vormt zich in de vroege ontwikkeling in het leven van een kind. Er zijn verschillende instrumenten ontwikkeld om het temperament van kinderen te meten. Goldsmith (1996) heeft tevens een instrument ontwikkeld om temperament te meten bij jonge kinderen, namelijk de Toddler Behavior Assessment Questionnaire (TBAQ). De verschillende meetinstrumenten voor temperament bestaan uit meerdere subschalen. Uit het onderzoek van Goldsmith (1996) blijkt dat subschalen in verschillende instrumenten, ondanks hun vergelijkbare benamingen, verschillende aspecten van het temperament meten. Bijvoorbeeld 'Interest/Persistence' in de TBAQ en 'Persistence' in de Infant Characteristics Questionnaire (ICQ) (Bates, Freeland & Lounsbury, 1979) correleren zwak ($r = -.12$). In de huidige studie zal gebruik gemaakt worden van de TBAQ om het temperament van kinderen te meten. Dit omdat de TBAQ een veelvuldig en internationaal gebruikt meetinstrument is (Goldsmith, 1996). Daarnaast zijn de vragen in de TBAQ uitgebreid en inhoudelijk concreet geformuleerd.

1.3.1 Stabiliteit en instabiliteit van temperament

Temperament wordt in de wetenschappelijke wereld vaak aangenomen als een stabiel fenomeen (Goldsmith, Lemery, Aksan & Buss, 2002). In verschillende wetenschappelijke onderzoeken wordt het temperament van een kind gebruikt als een voorspeller voor kind- en gezinsuitkomsten (Bridgett et al., 2009). Het merendeel van de studies over temperament wordt temperament gezien als een stabiele onafhankelijke factor die van invloed is op verschillende ontwikkelingsmodellen zoals psychopathologie, internaliserende en externaliserende gedragsproblemen, cognitief functioneren enzovoorts (Patridge & Lerner, 2007). Ter illustratie: Uit het onderzoek van De Schipper et al. (2004) blijkt dat kinderen met een makkelijk temperament minder internaliserende probleemgedrag laten zien en hoger scoren op welbevinden, dan kinderen met een moeilijk temperament. Er is in de afgelopen jaren tevens aandacht besteed aan de instabiliteit van temperament. Patridge en Lerner (2007) hebben de ontwikkeling van temperament onderzocht en concluderen dat temperament naarmate de tijd verstrijkt kan veranderen afhankelijk van invloeden van buitenaf. Goldsmith (1996) geeft aan dat temperament verandert naarmate een individu zich ontwikkelt en de emotieregulatiestrategieën veranderen. Crockenberg, Leerkes en Lekka (2007) geven aan dat de achtergrondkenmerken van een gezin invloed hebben op temperament. Kinderen die in de start van hun leven huwelijksproblemen van hun ouders hebben meegemaakt, zijn vaker teruggetrokken en angstig. Uit de meta-analyse van Else-Quest, Hyde, Goldsmith en Van Hulle (2006) blijkt dat meisjes gemiddeld een makkelijker temperament hebben dan jongens. Hiermee wordt gesuggereerd dat het geslacht van het kind invloed heeft op temperament. Er kan hierbij sprake zijn van rapportage bias. Hetzelfde gedrag bij jongens kan anders ervaren worden dan bij meisjes en andersom. In de huidige studie wordt echter uitgegaan van temperament als een stabiele factor. Hiervoor is gekozen omdat in de huidige studie geen sprake is van periodieke metingen waardoor de instabiliteit van temperament over de tijd niet in kaart kan worden gebracht.

1.3.2 Verschillende informanten over temperament

Het temperament van een kind kan op verschillende manieren gemeten worden. In de meeste studies wordt het gemeten met behulp van een temperamentvragenlijst (Bridgett et al., 2009; Hill-Soderlund & Braungart-Rieker, 2008; De Schipper et al., 2004). Volgens Goldsmith (1996) heeft de ouder als informant over het temperament van het eigen kind, voor- en nadelen. De ouder brengt de meeste tijd door met het kind en heeft hiermee de meeste informatie over het gedrag van het kind. Daarnaast ziet een ouder het gedrag van het kind in

verschillende contexten. Een professionele opvoeder (pedagogische medewerker/ gastouder/ leerkracht) ziet het kind relatief minder en in specifieke contexten waardoor de informatie over het gedrag beperkt blijft in vergelijking met de informatie die een ouder heeft. Daar staat tegenover dat vraagouders gemiddeld minder goed in staat zijn de vragenlijst in te vullen dan professionele opvoeders. Zij hebben mogelijk minder kennis van ontwikkelingspsychologie en relateren hun eigen opvoedingsfilosofie wellicht als leidraad (Goldsmith, 1996). Het referentiekader rond het gedrag van hun kind is klein. Een professionele opvoeder is beter in staat om vanuit zijn ervaring het gedrag van het kind te vergelijken met leeftijdgenoten. Tevens moet rekening gehouden worden met de tendens bij vraagouders om sociaal wenselijk te antwoorden bij het invullen van een vragenlijst. In deze studie zal gebruik gemaakt worden van twee informanten die het temperament van het kind bepalen, namelijk de vraagouder en de gastouder. Hiermee wordt getracht een volledige weergave van het temperament van het kind te meten.

1.3.3 Sensitiviteit en temperament

In de huidige studie wordt het verband gelegd tussen de sensitiviteit van de gastouders en het temperament van het kind. De beschikbaarheid van een opvoeder is een belangrijk kenmerk van een sensitieve opvoeder (Fukkink et al., 2005). In het onderzoek van De Schipper et al. (2004) heeft temperament een modererende functie tussen de beschikbaarheid van de opvoeder en het aanpassen/wennen in de opvang. Uit het onderzoek blijkt dat kinderen zich sneller aanpassen/wennen in de opvang als de beschikbaarheid van de opvoeder in de opvang groot is. Dit effect is echter alleen gevonden bij kinderen met een makkelijk temperament. Hieruit kan opgemaakt worden dat in ieder geval kinderen met een makkelijk temperament baat hebben bij een stabiele opvoeder die voldoende beschikbaar is voor het kind. In het onderzoek van Lee en Bates (1985) is het verband tussen sensitiviteit en temperament onderzocht. Hieruit blijkt dat moeders minder sensitief zijn bij een kind met een moeilijk temperament en er was vaker sprake van een conflict tussen moeder en kind. In het onderzoek van Pauli-Pott, Mertesacker en Beckman (2004) is een positief verband gevonden tussen depressiviteit bij de moeder en een moeilijk temperament bij het kind. Hermanns (2010) geeft aan dat lastige kinderen meer aandacht vragen dan makkelijke kinderen, waardoor het kind met een moeilijk temperament vaker negatieve ervaringen met volwassenen opdoen indien deze niet sensitief reageren. Het is immers makkelijker sensitief te zijn bij kinderen die weinig aandacht vragen en niet als lastig worden gezien.

Uit meerdere onderzoeken is gebleken dat kinderen met een moeilijk temperament gevoeliger reageren op de (positieve en negatieve) opvoedingsklimaat (Belsky, Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2007; Belsky, 2005). Belsky (1997) noemt dit ‘differentiële ontvankelijkheid’, dit houdt in dat kinderen verschillen in de wijze waarop zij reageren op het opvoedingsklimaat. Een kind met een moeilijk temperament is meer gebaat bij een sensitieve opvoeder en laat meer negatieve uitkomsten zien bij een niet sensitieve opvoeder dan een kind met een makkelijk temperament. Cassidy, Woodhouse, Sherman, Stupica en Lejeuz (2011) en Klein Velderman, Bakermans-Kranenburg, Juffer en Van IJzendoorn (2006) hebben interventiestudies uitgevoerd waaruit blijkt dat een positief opvoedingsklimaat met name bij kinderen met een moeilijk temperament van significante invloed is en dat deze kinderen positievere uitkomsten (o.a. veilige gehechtheid laten zien dan hun leeftijdsgenoten. Uit de interventiestudie van Cassidy et al. (2011) blijkt dat kinderen met een moeilijk temperament vaker een onveilige hechting met hun niet sensitieve moeder laten zien, dan leeftijdsgenoten met een makkelijk temperament. Uit het onderzoek van Pluess en Belsky (2009) komt tevens naar voren dat jonge kinderen met een moeilijk temperament die in de kinderopvang een sensitieve opvoeder hebben gehad, op latere leeftijd minder gedragsproblemen laten zien in vergelijking met leeftijdsgenoten met een makkelijk temperament die een sensitieve opvoeder hebben gehad. De sensitiviteit van de opvoeder is daarnaast positief gerelateerd aan de sociale vaardigheden van het kind op latere leeftijd. Dit verband is niet gevonden bij kinderen met een makkelijk temperament. Bovenstaande bevestigt de ‘differentiële ontvankelijkheidstheorie’ van Belsky (1997): op kinderen met een moeilijk temperament heeft een hoog-sensitieve opvoeder een sterker positief effect en een laag-sensitieve opvoeder een sterker negatief effect dan op kinderen met een makkelijk temperament. Het is van belang dat er meer zicht komt op de rol van het temperament van het kind in de sensitiviteit van de gastouder. Met het verbeteren van de sensitiviteit, verhoog je ook de kwaliteit van de opvang (Fukkink et al., 2005).

1.4 Sensitiviteit en kwaliteit kinderopvang

Kinderopvang van hoge kwaliteit wordt volgens Scarr (1998) gekenmerkt door positieve opvoeder-kind interacties in een veilige, gezonde en stimulerende omgeving waarbinnen de kinderen onder begeleiding van de opvoeder(s) zich optimaal kunnen ontwikkelen op het gebied van sociale, fysieke, emotionele en cognitieve ontwikkeling. Uit bovenstaande blijkt dat de kwaliteit van de kinderopvang voor een deel wordt bepaald door de sensitiviteit van de opvoeder. De focus in deze studie ligt op kinderen in de leeftijd van 11 tot 43 maanden. Met

name in deze leeftijdscategorie is de stabiliteit van de opvoeder en de opvoeder-kind ratio (het aantal kinderen per opvoeder) essentieel bij het bepalen van de sensitiviteit van de opvoeder en de kwaliteit van de opvang (Fukkink et al., 2005). Huntsman (2008) geeft verder aan dat opleidingsniveau, werkervaring en opvoeder-kind ratio een essentiële rol spelen in de mate van sensitiviteit van de opvoeder. Hieronder zullen deze achtergrondkenmerken die essentieel zijn voor de sensitiviteit van de opvoeder en de kwaliteit van de opvang, nader worden besproken.

1.4.1 Stabiliteit van de opvoeder

Volgens Fukkink et al. (2005) is de kwaliteit van de kinderopvang over het algemeen hoger als er sprake is van een stabiele opvoeder. Fukkink et al. (2005) beschrijft een stabiele opvoeder als een vertrouwde opvoeder die het kind regelmatig opvangt. Uit het Amerikaanse onderzoek van Howes (1983) blijkt dat kinderen een stabielere relatie hebben met de opvoeder in home-based opvang dan in center-based opvang. Hierbij is het van belang te beseffen dat in gastouderopvang kinderen te maken hebben met meestal één opvoeder. Een kind krijgt over het algemeen sneller een gevoel van vertrouwen en veiligheid bij een stabiele opvoeder die het kind regelmatig opvangt, dan wanneer sprake is van verschillende opvoeders die het kind onregelmatig opvangen. In home-based opvang brengt de opvoeder meer tijd door met de kinderen dan in center-based opvang (Howes, 1983; National Institute of Child Health and Human Development, 2000). In center-based opvang hebben kinderen te maken met wisselende opvoeders. Uit het onderzoek van Barnas en Cummings (1994) blijkt dat bij kinderen meer sprake is van contact, nabijheid en interactie met een stabiele en sensitieve opvoeder. De kinderen zijn sneller getroost en voelen zich veilig wanneer ze in een stressvolle situatie zitten. Binnen de gastouderopvang is vrijwel altijd sprake van één gastouder die de zorg van de kinderen op zich neemt.

1.4.2 Opvoeder-kind ratio en groepsgrootte

De opvoeder-kind ratio is van invloed op de kwaliteit van de opvang. Uit de resultaten van de meta-analyse van Huntsman (2008) en uit het onderzoek van Leach, Barnes, Malmberg, Silvia en Stein (2008) en Fukkink et al. (2005) komt naar voren dat een lage opvoeder-kind ratio een positief verband heeft met een hoge algehele kwaliteit van de opvang. Huntsman heeft in 2008 een meta-analyse uitgevoerd naar de kwaliteit van kinderopvang over de hele wereld (o.a. Europa, Noord-Amerika, Canada en Australië). Huntsman geeft aan dat een lage opvoeder-kind ratio een positief effect heeft op de ontwikkeling van een kind. Dit effect is

sterker voor jonge kinderen dan voor oudere kinderen. Uit zijn meta-analyse komt naar voren dat met name jonge kinderen meer profijt lijken te hebben van gastouderopvang. Mogelijk omdat jonge kinderen niet beschikken over de sociale vaardigheden die nodig zijn om in een grote groep goed te kunnen functioneren (Clarke-Stewart & Allhusen, 2005) en binnen gastouderopvang is altijd sprake van een kleine groep. Uit het onderzoek van De Schipper, Riksen-Walraven en Geurts (2006) komt naar voren dat bij een lage opvoeder-kind ratio vaker sprake is van een positieve opvoeder-kind interactie. De opvoeders bieden significant meer steun aan de kinderen en bieden meer aandacht aan de autonomie van het kind. De kinderen scoren hoger op welbevinden en zijn meer coöperatief. Ook hier is het effect groter voor jonge kinderen.

1.4.3 Opleiding en werkervaring

Uit diverse onderzoeken blijkt dat opleidingsniveau van invloed is op de sensitiviteit van de opvoeder (zie bijvoorbeeld Raikes, Raikes & Wilcox, 2005). Uit het onderzoek van Raikes et al. (2005) komt naar voren dat hoger opgeleide gastouders vaker ook hoger scoren op sensitiviteit. De wet op de kinderopvang die in 2005 zijn intrede heeft gedaan, eist van gastouders dat zij minimaal een MBO opleiding niveau 2 'Helpende Zorg en Welzijn' moeten hebben voltooid. Voorheen werd van gastouders geen bepaald opleidingsniveau vereist. Door de nieuwe regeling zullen gastouders beter opgeleid zijn en mogelijk zal dit zijn weerslag hebben op de sensitiviteit van de gastouders. Uit de meta-analyse van Huntsman (2008) komt naar voren dat opleidingsniveau van de opvoeder zelfs de meest significante voorspeller is voor de kwaliteit van de opvang. Andere (minder) significante voorspellers zijn de groeps grootte (aantal kinderen op de opvang) en opvoeder-kind ratio. Hoog opgeleide opvoeders, kleine groeps grootte en een laag opvoeder-kindratio is gerelateerd aan hoge kwaliteit opvang. Uit de Study of Early Child Care van het National Institute of Child Health and Human Development (NICHD, 2000) komt naar voren dat de sensitiviteit van opvoeders in kinderopvang gemiddeld hoger is wanneer er naast een hoog opleidingsniveau ook sprake is van meer werkervaring. In het huidige onderzoek zal er aandacht zijn voor het verband tussen de sensitiviteit van de opvoeder en de opvoeder-kind ratio, opleidingsniveau en werkervaring. Naast deze achtergrondkenmerken zal het verband tussen het temperament van het kind en de sensitiviteit van de gastouder centraal staan.

1.5 Onderzoeksvragen

In deze studie ligt de focus op het verband tussen sensitiviteit van de gastouder en temperament van het kind. Er wordt aandacht besteed aan het verschil in de temperamentscore bepaald door de twee informanten, namelijk de vraagouder en de gastouder. Naast sensitiviteit wordt tevens de relatie van achtergrondkenmerken van de gastouder en van het kind met temperament bestudeerd. De centrale onderzoeksvraag van deze studie is: Is er een verband tussen het temperament van het kind en de sensitiviteit van de gastouder? Om tot beantwoording van deze vraag te komen zijn de volgende subvragen ontwikkeld:

Subvraag 1:

Is er sprake van verschil in hoe gastouders en hoe vraagouders het temperament van het kind rapporteren? Op welke subschalen van het temperament van het kind komt het oordeel van gastouders en vraagouders overeen en waarin verschilt het juist?

Subvraag 2:

Is er een verband tussen het temperament van het kind bepaald door de gastouder en de mate van sensitiviteit van de gastouder?

Subvraag 3:

Is er een verband tussen het temperament van het kind bepaald door de vraagouder en de mate van sensitiviteit van de gastouder?

Subvraag 4:

Is de temperamentscore van een sensitieve gastouder sterker gerelateerd aan de temperamentscore van de vraagouder dan de temperamentscore van een niet-sensitieve gastouder?

Subvraag 5:

Is er een relatie tussen de sensitiviteit van de gastouder en het temperament van het kind ook als je achtergrondkenmerken van het kind en gastouders meeneemt als voorspellers?

1.6 Hypothesen

In het huidige onderzoek wordt het temperament van het kind bepaald door zowel de vraagouders als de gastouders. Vraagouders en gastouders ervaren het kind mogelijk verschillend, omdat zij het kind in verschillende contexten meemaken (Goldsmith, 1996). Het is dan ook aannemelijk dat verschil is in de wijze waarop zij het temperament rapporteren. In

het huidige onderzoek wordt dan ook verwacht dat het temperament gerapporteerd door de vraagouders afwijkt van het temperament gerapporteerd door de gastouder (hypothese 1).

Uit het onderzoek van Lee en Bates (1985) blijkt dat moeders minder sensitief zijn bij kinderen met een moeilijk temperament. Tevens blijkt dat er een positief verband is tussen depressiviteit bij moeder en een moeilijk temperament bij het kind (Pauli-Pott, Mertesacker & Beckman, 2004). Uitgaande van de bovenstaande onderzoeken als referentiekader is de verwachting dat de sensitiviteit van de gastouder een verband heeft met de temperamentscore zowel bepaald door de gastouder (hypothese 2) als de vraagouder (hypothese 3). De verwachting is dat een kind met een moeilijk temperament gemiddeld een minder sensitieve gastouder heeft dan een kind met een makkelijk temperament.

Er wordt tevens verwacht dat de temperamentscore gerapporteerd door een sensitieve gastouder, in tegenstelling tot de temperamentscore gerapporteerd door een niet-sensitieve gastouder, sterker zal correleren met de temperamentscore die vraagouders geven (hypothese 4). Dit wordt verwacht omdat een sensitieve gastouder meer aandacht besteedt aan de autonomie van het kind (Fukkink et al, 2005) en hierdoor mogelijk beter bekend is met de persoonlijkheid van het kind dan een niet-sensitieve gastouder.

Het is gebleken dat het temperament van het kind invloed heeft op de sensitiviteit van de opvoeder. Groenendaal en Deković (2000) geven aan dat een moeilijk temperament correleert met een lage score op sensitiviteit van de ouder. In de huidige studie wordt verwacht dat het temperament van het kind de sensitiviteit van de gastouder kan voorspellen en dat dit verband ook in stand blijft als de kindfactoren worden meegenomen in de analyse (hypothese 5). In dit onderzoek wordt naast temperament aandacht besteed aan de leeftijd, het geslacht en het aantal uren gastouderopvang van het kind.

In dit onderzoek wordt gekeken of opleidingsniveau, werkervaring en opvoeder-kind ratio betere voorspellers zijn voor de sensitiviteit van de gastouder dan het temperament van het kind. De verwachting is dat een hogere opleiding, meer werkervaring en een laag opvoeder-kind ratio leidt tot hogere sensitiviteit van de gastouder. De verwachting in dit onderzoek is dat deze achtergrondvariabelen de sensitiviteit van de gastouder beter kunnen voorspellen dan het temperament van het kind (hypothese 6). Dit wordt verwacht omdat uit divers onderzoek is gebleken deze achtergrondvariabelen bepalend zijn voor de sensitiviteit van de opvoeder (Arnett, 1989; Huntsman, 2008; NICHD, 2000). Er wordt verwacht dat het temperament de sensitiviteit kan voorspellen, maar dat dit verband minder sterk is als de achtergrondvariabelen worden meegenomen in de analyse.

2 Methode

Deze studie maakt deel uit van een grootschalig onderzoek van de Universiteit Leiden afdeling Gezinspedagogiek. De studie richt zich op kinderen van één tot vier jaar die worden opgevangen binnen de gastouderopvang. Het doel van dit grootschalig onderzoek is de effectiviteit van het interventieprogramma Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting – Child Care (VIPP-CC) te bepalen door middel van een experiment (Groeneveld, Vermeer, Van IJendoorn & Linting, 2011). Voorafgaand aan de interventie is een voormeting geweest. Bij deze voormeting is de sensitiviteit van de gastouders gemeten door middel van observaties tijdens huisbezoeken met behulp van de Caregiver Interaction Scale (CIS; Arnett, 1989). Daarnaast is het temperament van de kinderen gemeten met behulp van de TBAQ (Goldsmith, 1996). De TBAQ is ingevuld door zowel de gastouder als de vraagouder. Voor het huidige onderzoek wordt uitsluitend gebruik gemaakt van data verworven uit deze voormeting. Hieronder zal dit onderdeel van de studie nader beschreven worden.

2.1 Steekproef

Voor deze studie zijn 88 gastouderbureaus benaderd in Zuid-Holland, Noord-Holland en in Utrecht. Aan deze gastouderbureaus is een schriftelijk verzoek verstuurd met een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek. Tevens is hierna telefonisch contact geweest met 59 gastouderbureaus en zijn 23 gastouderbureaus bereid gevonden te participeren bij het werven van gastouders voor dit onderzoek. De gastouders verbonden met de gastouderbureaus zijn eerst schriftelijk en daarna telefonisch verzocht om deel te nemen aan deze studie. De werving is gestopt nadat er 120 gastouders bereid waren deel te nemen aan het onderzoek. Voor deelname zijn de volgende criteria gehanteerd: (a) een gastouder vangt minimaal twee kinderen op, waarvan minimaal één kind niet het eigen kind of kleinkind en (b) het deelnemende kind heeft een leeftijd tussen 11 en 43 maanden. Indien er meerdere kinderen voldoen aan de voorwaarden, wordt gekozen voor het kind met de leeftijd het meest dichtbij 30 maanden. Na het eerste contact met de gastouders blijken 17 van de 120 gastouders alsnog niet te voldoen aan de bovenstaande criteria. De overige 103 gastouders participeren in het onderzoek. Voor dit onderzoek is uit deze 103 gastouders een random selectie gemaakt van 80 gastouders.

De deelnemende 80 gastouders waren allen woonachtig in de provincie Noord-Holland en Zuid-Holland, met uitzondering van één gastouder, deze was woonachtig in

Overijssel. Alle deelnemende gastouders waren vrouwen. De leeftijd van de gastouders ligt tussen de 25 en de 59 jaar ($M = 43$, $SD = 8.38$). Van alle gastouders was 17.5% hoger opgeleid en 82.5 % was lager opgeleid. De gastouders werken gemiddeld 6.5 jaar als gastouder ($SD = 4.94$). De gastouders waren voor het merendeel (88.8 %) geboren in Nederland, 3.8% was geboren in de Nederlandse Antillen, 1.3% in Marokko, 1.3% in Suriname en 5% in de overige categorie. De gastouders ving gemiddeld 4.87 kinderen op tussen de leeftijd van 0 en 4 jaar ($SD = 2.45$). Gedurende het afnemen van het onderzoek waren gemiddeld 3.2 kinderen aanwezig en onder de zorg van de gastouder ($SD = 1.41$). Aan het huidige onderzoek hebben 80 kinderen deelgenomen, tussen de leeftijd van 11 en 43 maanden ($M = 27.28$, $SD = 7.13$). Deze groep bestond uit 40 meisjes en 40 jongens. Het aantal uur kinderopvang was per kind gemiddeld 21.9 uur ($SD = 7.83$). De leeftijd van de vraagouders was tussen de 18 en de 45 jaar ($M = 33.72$, $SD = 5.09$). Van de vraagouders die hebben deelgenomen aan dit onderzoek was 63.2% hoger opgeleid en 36.8% was lager opgeleid. Vraagouders hadden gemiddeld 1.9 kinderen ($SD = 10.58$). Van de kinderen had 85.5% ten minste één vraagouder met een Nederlandse nationaliteit.

2.2 Onderzoeksprocedure

Bij alle 80 gastouders is een huisbezoek afgelegd in de periode van november 2008 en januari 2009. Tijdens het huisbezoek is de gastouder gevraagd om zich zo veel mogelijk te houden aan hun dagprogramma. Gedurende het huisbezoek werd de sensitiviteit van de gastouder geobserveerd met de CIS (Arnett, 1989). De observator bleef hierbij zoveel mogelijk op de achtergrond en maakte zo min mogelijk contact met de kinderen. Op deze manier is getracht de natuurlijke situatie bij de gastouder zo goed mogelijk in beeld te krijgen. De observator is getraind en betrouwbaar bevonden in het invullen van de CIS (Arnett, 1989). Aan beide informanten is gevraagd om de TBAQ en de vragenlijst over de achtergrondkenmerken in te vullen. De vragenlijsten zijn gegeven aan de gastouders. De gastouder is verzocht om de vragenlijsten voor de vraagouders aan hen mee te geven. Van de 80 deelnemende kinderen is er één kind van wie zowel de gastouder als de vraagouder de TBAQ niet heeft geretourneerd. Daarnaast hebben de vraagouders van acht kinderen en heeft de gastouder van één kind de TBAQ niet retour gezonden. Als dank voor de deelname aan het onderzoek zijn na ontvangst van de vragenlijsten cadeaubonnen van 20 euro verstrekt aan de informanten.

2.3 Meetinstrumenten

2.3.1 Sensitiviteit

Arnett (1989) heeft de Caregiver Interaction Scale (CIS) ontwikkeld als instrument om sensitiviteit te meten. In dit onderzoek wordt de CIS gebruikt om de sensitiviteit van de gastouders te meten. De CIS is door 9 observatoren afgenomen. De gemiddelde intercodeursbetrouwbaarheid is .80. Er is sprake van directe observatie door de observator bij de gastouder thuis en er wordt op 26 items gescoord. Er wordt gebruik gemaakt van een 4-puntsschaal. De schaal varieert van (1) 'helemaal niet' naar (4) 'zeer sterk'. De observator geeft op deze schaal aan tot hoeverre een bepaalde stelling (items) van toepassing is op de gastouder. De 26 items zijn te verdelen in vier subschalen, op basis van een factoranalyse die door Arnett (1989) is uitgevoerd. De subschalen van de CIS beschrijft Arnett als volgt: Positieve Interactie (Positive Interaction), Afstandelijk (Detachment), Bestraffend (Punitiveness) en Toegeeflijk (Permissive). 'Positieve interactie' (10 items) geeft informatie over de warmte van de interactie tussen een gastouder en het kind. 'Afstandelijk' (4 items) meet de betrokkenheid en interesse van de gastouder in de activiteit van het kind. Hierbij wordt meegenomen hoeveel tijd de gastouder besteedt aan taken waarbij er geen interactie plaatsvindt met het kind. 'Bestraffend' (9 items) geeft informatie over de vijandigheid van de gastouder wat gepaard kan gaan met een dreigende of kritische houding. 'Toegeeflijk' (3 items) geeft informatie over de permissiviteit van de gastouder wanneer de kinderen gecorrigeerd of gestraft zouden moeten worden. Jaeger en Funk (2001) rapporteren voor elk van deze subschalen een interne consistentie (Cronbach's alpha) van $>.81$. In de huidige studie is de interne consistentie van de totale CIS gemeten en bedraagt .82. Tevens is de interne consistentie van de subschalen gemeten (zie Bijlage 1). De concurrente validiteit van de CIS is onderzocht door Phillipsen, Cryer en Howes (1995). Zij rapporten een correlatie van .76 tussen de CIS en de Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS), ontworpen door Harms en Clifford (1980).

2.3.2. Temperament

De Toddler Behavior Assessment Questionnaire (TBAQ) is een meetinstrument waarmee temperament van een kind tussen de 18 en 24 maanden wordt gemeten (Goldsmith, 1996). Volgens Goldsmith is dit meetinstrument ook nuttig gebleken bij kinderen tussen de 16 en 36 maanden. In dit onderzoek is de TBAQ ingevuld door de vraagouder en de gastouder. De TBAQ maakt gebruik van een 7-puntsschaal. De schaal varieert van (1) 'nooit' naar (7) 'altijd'. De informant geeft op deze schaal aan in hoeverre bepaald gedrag voorkomt bij het

kind. De TBAQ onderscheid vijf categorieën namelijk, 'Activiteit', 'Vermaak', 'Agressie', 'Sociale Angst' en 'Betrokkenheid'. Een hoge temperamentscore op de totale temperamentschaal refereert naar een moeilijk temperament en een lage temperamentscore naar een makkelijk temperament. Om deze reden zijn de subschalen 'Vermaak' en 'Betrokkenheid' negatief meegenomen in de analyses van de totale temperamentschalen. De subschalen 'Sociale Angst', 'Agressie' en 'Activiteit' zijn positief meegenomen.

De vragenlijst van de gastouder (84 items) is korter, omdat de ouderlijst (111 items) vragen bevat die niet van toepassing zijn op de gastouderopvang. Deze vragen gaan over situaties die niet voorkomen bij de gastouder zoals: uitgaan met het kind (winkelen, naar de dokter, bij vrienden/familie), in bad doen, thuis achterlaten bij de oppas. Om een betrouwbare vergelijking te kunnen maken van het temperament bepaald door de vraagouder en de gastouder zijn de extra 27 items uit de TBAQ van de vraagouder niet meegenomen in de analyses. Daarnaast zijn 2 items (item 83 en 84 uit de gastoudervragenlijst en item 110 en 111 uit de ouderlijst) niet meegenomen in een deel van de analyses ("Wanneer dit kind/ uw kind alleen speelde en een ouder kwam binnen, hoe vaak besteedde hij/zij eerst geen aandacht aan de bezoeker en speelde gewoon verder?" en "Wanneer u of een ander persoon duidelijk van streek was, hoe vaak heeft dit kind/ uw kind geglimlacht of gelachen?"). Deze items zijn niet ingedeeld in een subschaal van de TBAQ en zijn om deze reden alleen meegenomen in de analyses van de hele TBAQ schaal.

Goldsmith (1996) heeft de validiteit en betrouwbaarheid van de TBAQ aangetoond. Cronbach's alpha ligt bij alle subschalen hoger dan .80. De convergente validiteit van de TBAQ is onderzocht door de TBAQ te vergelijken met verschillende vergelijkbare meetinstrumenten (zoals Toddler Temperament Scale (TTS) (Fullard, McDevitt & Carey, 1984), Infant Characteristics Questionnaire (ICQ) (Bates, Freeland & Lounsbury, 1979), Infant Behavior Questionnaire (IBQ) (Rothbart, 1981). Hieruit is naar voren gekomen dat de TBAQ een valide meetinstrument is. Bijvoorbeeld, de correlaties tussen TBAQ subschalen en vergelijkbare categorieën van de ICQ liggen voor 'Activiteit', 'Vermaak', 'Betrokkenheid' en 'Sociale Angst' hoger dan .60 en voor 'Agressie' op .46. De TBAQ is een cross-cultureel meetinstrument en bruikbaar in Nederland (Goldsmith, 1996).

In de huidige studie is tevens de interne consistentie van de TBAQ en van de subschalen van de TBAQ per informant berekend. De interne consistentie van de TBAQ voor de gastouder is .93 en voor de vraagouder is .90. Uit de betrouwbaarheidsanalyse blijkt dat één item uit de TBAQ zowel bij de vraagouder als bij de gastouder slecht binnen de subschaal 'Vermaak' past ("Wanneer een bekende, die geen dagelijks contact heeft met dit kind/ uw

kind, een bezoek bracht in uw gezin, hoe vaak glimlachte hij/zij?"). Om deze reden is dit item uit de subschaal 'Vermaak' verwijderd. Dit item is niet verwijderd uit de hele temperamentschaal, aangezien het daarbinnen wel goed past. In Bijlage 1 zijn voor elke subschaal de interne consistentie in het huidige onderzoek en een voorbeelditem weergegeven.

2.3.3 Achtergrondvariabelen

Er is gebruik gemaakt van een vragenlijst om informatie te verzamelen over de achtergrondkenmerken van de gastouders, vraagouders en de kinderen. Zowel vraagouders als gastouders is gevraagd naar leeftijd, gezinssamenstelling, opleidingsniveau, etniciteit en aantal uren opvang bij gastouder. In de vragenlijst voor de gastouders is tevens informatie verzameld met betrekking tot werkervaring, extra scholing via de gastouderbureaus en aantal oppaskinderen. Bij vraagouders is informatie verzameld over gebruik van andere vormen van opvang en aantal maanden opvang voor hun kind door gastouder tot nu toe.

2.4 Analysetechnieken

Voorafgaand aan de data-analyse is een uitgebreide data-inspectie uitgevoerd. Dit is van groot belang voor de betrouwbaarheid van de resultaten van het onderzoek. Er is met name gekeken naar de normaliteit van verdelingen, uitbijters en missende waarden. De opvallende en afwijkende waarden zijn gerapporteerd en nader toegelicht.

Er is onderzocht of er verschil is tussen de temperamentscore van de gastouder en de temperamentscore van de vraagouder. In eerste instantie is berekend of de temperamentscore over de totale temperamentschaal van de twee informanten met elkaar correleren. Vervolgens is gebruik gemaakt van de *t*-toets voor twee afhankelijke groepen om na te gaan of er verschil is tussen de gemiddelde temperamentscores van beide informanten. Om de eventuele verschillen en/of overeenkomsten van beide informanten nauwkeurig in kaart te brengen, zijn dezelfde analyses uitgevoerd op de scores van beide informanten op de verschillende subschalen. Er is voor gekozen om de subschalen van de TBAQ uitsluitend mee te nemen in bovengenoemde analyses. In de analyses waarin sensitiviteit voorspeld wordt uit temperament is alleen gebruik gemaakt van totaalscores (en niet van aparte subschalen) om te voorkomen dat modellen te groot worden en het overzicht verloren gaat.

Er is een correlatieanalyse uitgevoerd om te onderzoeken of er een verband is tussen de sensitiviteit van de gastouder en het temperament bepaald door de gastouder en door de vraagouder. Om na te gaan of het verband tussen temperamentscore van de gastouder en die

van de vraagouder verschilt naarmate de sensitiviteit van de gastouder verschilt, is gekeken naar het interactie-effect tussen het temperament bepaald door de gastouder en de sensitiviteit van de gastouder in de voorspelling van de temperamentscore van de vraagouder.

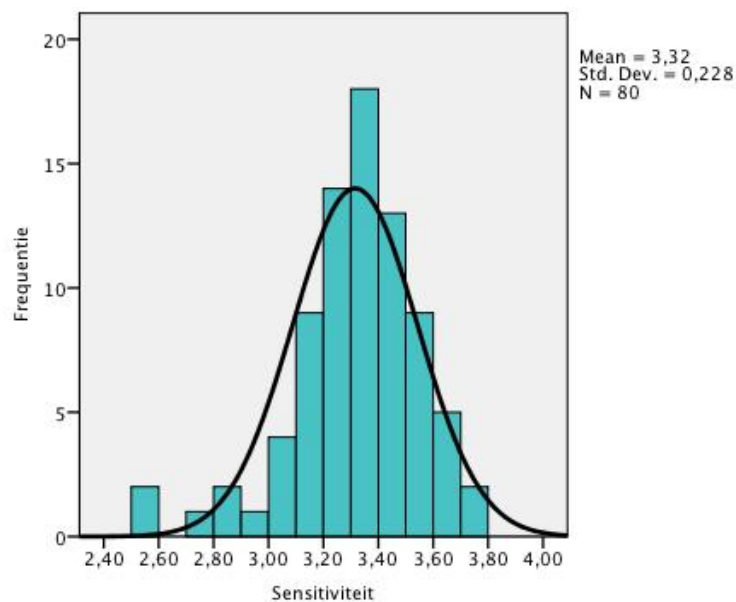
Om na te gaan welke variabelen de sensitiviteit van de gastouder het beste kunnen voorspellen is een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd, waarin eerst de achtergrondkenmerken van het kind, de achtergrondkenmerken van de opvoeder en tenslotte het temperament van het kind meegenomen worden als voorspellers van sensitiviteit van de gastouder.

3 Resultaten

In deze studie is onderzoek gedaan naar het verband tussen sensitiviteit van de gastouder en temperament van kinderen in de gastouderopvang. De resultaten van de data-inspectie en de daaropvolgende analyses worden hieronder beschreven.

3.1 Data-inspectie

In de data-inspectie is gekeken naar de normaliteit van verdelingen, uitbijters en missende waarden. Bij de normaliteit is gekeken naar de scheefheid (skewness) en de gepiekttheid (kurtosis) van de verdelingen en naar de Kolmorov-Smirnov toets. Voor alle verdelingen geldt dat ze de normaalverdeling voldoende benaderen. In Figuur 1 is te zien dat de uitkomstmaat sensitiviteit normaal is verdeeld. De belangrijkste predictor, temperament, is tevens bij benadering normaal verdeeld (zowel bepaald door de vraagouder als door de gastouder) (zie Figuur 2).

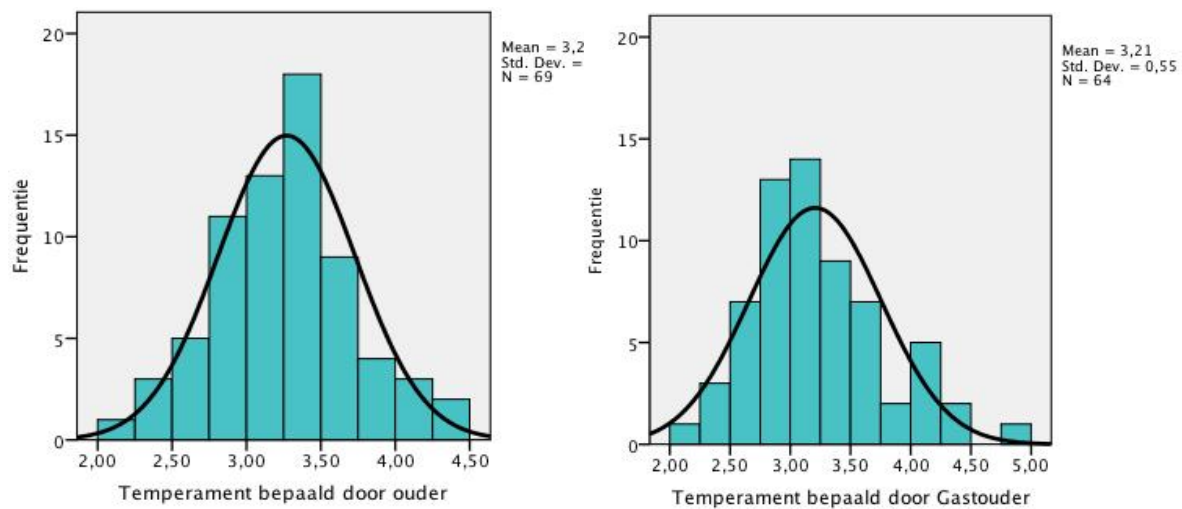

Figuur 1: Histogram: Normaliteit van sensitiviteit.

Er is geen sprake van missende waarden bij de variabele sensitiviteit. Bij de variabele temperament mag binnen de (sub)schaal maximaal 20% van de items een missende waarde hebben, alvorens deze worden meegenomen in de analyses. Dit heeft geresulteerd in een kleinere steekproefgrootte namelijk een N van 69 (11 missende waarden) voor de variabele temperament bepaald door de vraagouder en een N van 64 (16 missende waarden) voor temperament bepaald door de gastouder. Binnen de subschalen van de TBAQ is de N

minimaal 63. De categorische variabelen die worden meegenomen in dit onderzoek zijn: geslacht van het kind, opleidingsniveau en werkervaring. De data-inspectie heeft uitgewezen dat er geen missende waarden in deze variabelen zijn. In de variabele ‘leeftijd van het kind’ is sprake van 1 missende waarde. In de variabelen ‘aantal uren gastouderopvang’ en ‘gastouder-kind ratio’ is geen sprake van missende waarden.

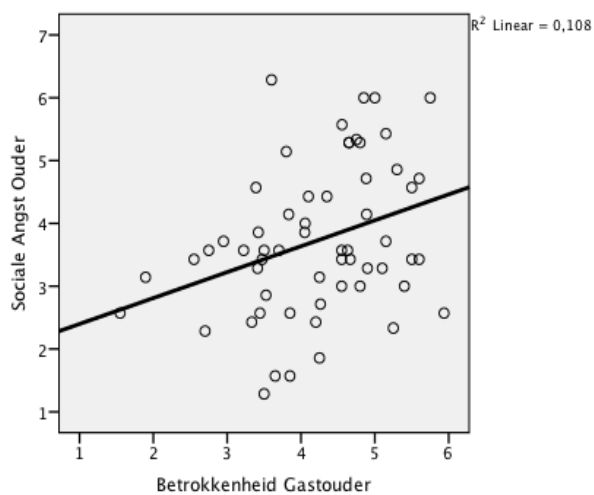
Figuur 2. Histogrammen van temperament bepaald door vraagouder en gastouder.

3.2 Verband tussen de temperament subschalen

Er is tevens gekeken naar de correlaties tussen de subschalen van de TBAQ van beide informanten (zie Tabel 1). Binnen de TBAQ van zowel vraagouder als gastouder correleert ‘Vermaak’ positief met ‘Betrokkenheid’ (vraagouder: $r = .32$, $p = .01$; gastouder: $r = .27$, $p = .04$) en negatief met ‘Sociale Angst’ (vraagouder: $r = -.39$, $p < .01$; gastouder: $r = -.34$, $p < .01$). ‘Agressie’ correleert positief met ‘Activiteit’ (vraagouder: $r = .47$, $p < .01$; gastouder: $r = .66$, $p < .01$). ‘Agressie’ correleert bovendien met twee verschillende schalen binnen de TBAQ van vraagouder en gastouder: bij de vraagouder is er een positief verband met ‘Sociale Angst’ ($r = .37$, $p < .01$) en bij de gastouder is een negatief verband met ‘Betrokkenheid’ (gastouder: $r = -.39$, $p < .01$). Bij de vraagouder is bovendien een negatieve correlatie gevonden tussen ‘Activiteit’ en ‘Betrokkenheid’ ($r = -.27$, $p = .03$).

Vervolgens is nagegaan of er sprake is van een verband tussen het temperament bepaald door de gastouder en bepaald door de vraagouder. Er is geen significante correlatie gevonden tussen de totale temperamentschalen ($r = .10$, $p = .48$). Alleen de subschaal ‘Activiteit’ correleert significant tussen de twee informanten ($r = .27$, $p = .04$). Tevens is een

onverwachte correlatie gevonden tussen 'Betrokkenheid' bij gastouders en 'Sociale Angst' bij vraagouders ($r = -.39$, $p = .01$). Bij deze correlatie is gekeken naar een scatterplot (Figuur 3). De correlatie tussen deze subschalen betekent dat kinderen die meer betrokkenheid laten zien binnen de gastouderopvang, meer sociale angst laten zien bij hun ouders.

Figuur 3. Scatterplot: Sociale angst gerapporteerd door de vraagouder en betrokkenheid gerapporteerd door de gastouder

Tabel 1
 Pearson correlaties tussen de verschillende TBAQ (sub)schalen van gastouder en vraagouder

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Activiteit Gastouder									
2 Vermaak Gastouder	.01								
3 Agressie Gastouder	.66**	-.19							
4 Sociale Angst Gastouder	.01	-.34**	-.17						
5 Betrokkenheid Gastouder	-.13	.27*	-.36**	.01					
6 Activiteit Vraagouder	.27*	-.04	.25	-.08	-.07				
7 Betrokkenheid Vraagouder	.06	-.04	-.12	.05	.18	-.27*			
8 Vermaak Vraagouder	.01	.21	.05	-.03	-.14	-.14	.32**		
9 Agressie Vraagouder	.04	-.15	.09	-.06	-.04	.47**	-.02	-.04	
10 Sociale Angst Vraagouder	-.01	-.20	-.14	.20	.33*	.21	-.03	-.39**	.37**

** $p < .01$.

* $p < .05$.

Met behulp van een tweezijdige *t*-toets voor twee afhankelijke groepen is onderzocht of een verschil is tussen de gastouders en vraagouders in de mate waarop zij het temperament van het kind beoordelen (subvraag 1). Een lage score op temperament duidt op een makkelijk temperament en een hoge score op een moeilijk temperament. Uit de *t*-test is geen significant verschil geconstateerd tussen de totale temperamentscore van gastouders ($M=3.20$, $SD=.54$) en vraagouders ($M=3.29$, $SD=.48$), $t(56) = -1.01$, $p = .32$. De *t*-toets is tevens uitgevoerd over de subschalen van de TBAQ. Uit deze analyse komt naar voren dat vraagouders ($M = 3.59$, $SD = .77$) gemiddeld significant hogere scores op ‘Agressie’ dan gastouders ($M=2.69$, $SD=1.07$), $t(54) = -5.19$, $p = <.01$). Dit wil zeggen dat vraagouders gemiddeld meer agressie ervaren bij de kinderen dan gastouders. ‘Vermaak’, ‘Sociale Angst’, ‘Betrokkenheid’ en ‘Activiteit’ laten geen significante verschillen zien. De resultaten van de *t*-test zijn in Tabel 2 weergegeven.

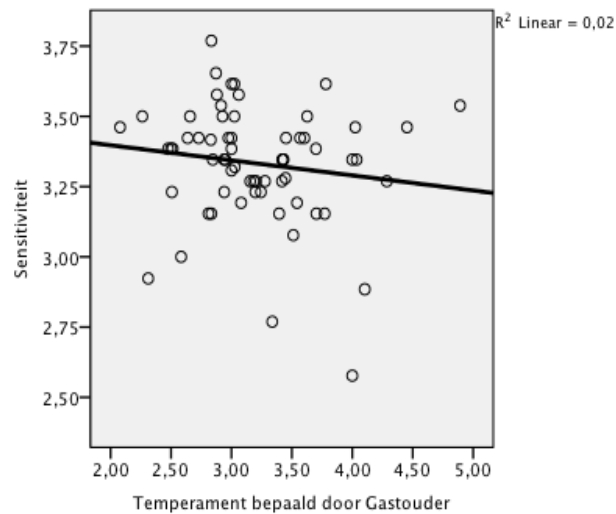
Tabel 2

T-toetstabel: Verschil tussen Temperamentscores van gastouders en vraagouders.

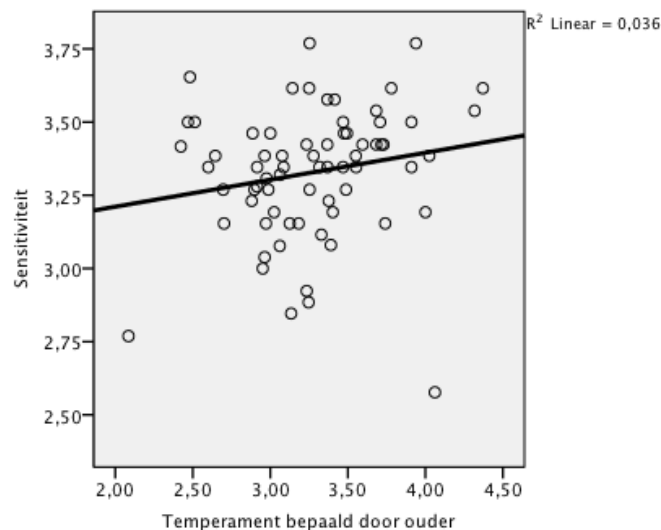
	<i>M</i> Gastouder	<i>M</i> Vraagouder	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>Sig</i> (2-tailed)
Activiteit: Gastouder vs vraagouder	3.12	3.10	.10	.17	60	.86
Vermaak: Gastouder vs vraagouder	5.33	5.43	.09	-1.07	63	.30
Sociale Angst: Gastouder vs vraagouder	3.86	3.72	.19	.73	66	.47
Betrokkenheid: Gastouder vs vraagouder	4.24	4.33	.14	-.64	57	.52
Agressie: Gastouder vs vraagouder	2.68	3.57	.17	-5.19	54	<.01
Totale schaal: Gastouder vs vraagouder	3.20	3.29	.09	-1.01	56	.32

3.3 Verband tussen temperament en sensitiviteit

Er is een correlatieanalyse uitgevoerd om te onderzoeken of er een verband is tussen sensitiviteit en temperament bepaald door de gastouder (subvraag 2). Voorafgaand aan de correlatieanalyse is gekeken naar eventuele uitbijters in scatterplots. De scatterplot laat geen sterk verband zien tussen het temperament bepaald door de gastouder en sensitiviteit (Figuur 4). Er is geen significante correlatie tussen het temperament bepaald door de gastouder en de sensitiviteit van de gastouder gevonden ($r = .19$, $n = 69$, $p = .12$). Tevens is onderzocht of een verband tussen sensitiviteit en het temperament bepaald door de vraagouder waarneembaar is (subvraag 3). Het scatterplot laat geen duidelijk verband zien (Figuur 5). Er is geen significante correlatie gevonden ($r = -.14$, $n = 64$, $p = .26$). Zowel in Figuur 4 als Figuur 5 is sprake van één uitbijter. De uitbijter betreft in beide figuren dezelfde persoon: een gastouder die relatief laag (2.50) scoort op sensitiviteit. De scatterplots laten zonder deze uitbijter echter hetzelfde verband zien, wat erop wijst dat de uitbijter weinig invloed heeft op de resultaten.

Figuur 4. Scatterplot: Temperament bepaald door gastouder en sensitiviteit

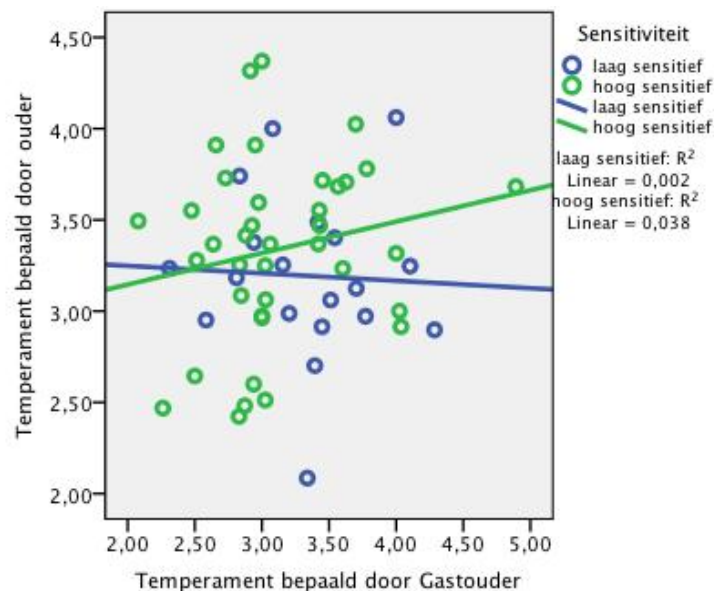

Figuur 5. Scatterplot: Temperament bepaald door vraagouder en sensitiviteit

3.4 Interactie tussen temperament bepaald door de gastouder en sensitiviteit

Een moderatoranalyse is uitgevoerd om te onderzoeken of de temperamentscore van een sensitieve gastouder een sterker verband heeft met de temperamentscore van de vraagouder, dan de temperamentscore van een niet-sensitieve gastouder (subvraag 4). Om deze analyse te kunnen uitvoeren is de variabele sensitiviteit op basis van een mediaan-split gecategoriseerd in 2 categorieën (laag sensitief en hoog sensitief). Waarden kleiner dan 3.3 zijn gecategoriseerd als laag sensitief en waarden groter dan 3.3 zijn gecategoriseerd als hoog sensitief. In eerste instantie is exploratief gekeken naar een scatterplot tussen deze variabelen

(zie Figuur 6). De lijnen tussen de twee sensitiviteitsgroepen binnen de scatterplot kruisen elkaar, wat zou kunnen wijzen op een interactie-effect. Dit zou betekenen dat het temperament bepaald door de hoog-sensitieve gastouder een sterker verband heeft met het temperament bepaald door de vraagouder, dan het temperament bepaald door de laag-sensitieve gastouder. Dit eventuele interactie-effect is getoetst met een meervoudige regressie analyse. Om deze analyse uit te voeren zijn de onafhankelijke variabelen (temperament bepaald door gastouder en sensitiviteit) gecentreerd. Vervolgens is een interactieterm geconstrueerd door de gecentreerde onafhankelijke variabelen met elkaar te vermenigvuldigen. Deze interactieterm is opgenomen als predictor in de regressie-analyse, samen met de gecentreerde predictoren sensitiviteit en temperament bepaald door de gastouder. Er blijkt geen sprake te zijn van een significant interactie effect ($\beta = .08, p = .54$).

Figuur 6. Scatterplot: Interactie effect Temperament en sensitiviteit

3.5 Relaties van achtergrondvariabelen en temperament met sensitiviteit

Een hiërarchische meervoudige regressieanalyse is uitgevoerd om te onderzoeken of de sensitiviteit van de gastouder voorspeld kan worden door het temperament van het kind (bepaald door de vraagouder of gastouder), nadat gecontroleerd is voor de invloed van achtergrondvariabelen (subvraag 5). Bij de analyses zijn in de eerste stap van de regressie de achtergrondvariabelen van het kind (leeftijd, geslacht en aantal uren gastouderopvang), in de

tweede stap de achtergrondvariabelen van de gastouder (werkervaring, opleidingsniveau en gastouder-kind ratio) en in de derde stap de variabele ‘temperament’ ingevoerd.

De verklaarde variantie door de achtergrondvariabelen van het kind samen bedraagt 3%. De verklaarde variantie na toevoeging van de achtergrondvariabelen van de gastouder bedraagt 10%, ($p = .40$; R^2 change = $.07$, $p = .24$). De totale verklaarde variantie na toevoeging van temperament bepaald door de gastouder bedraagt 14%, ($p = .29$; R^2 change = $.04$, $p = .13$). In tabel 3 is te zien dat ‘Opleidingsniveau’ de beste voorspeller lijkt voor sensitiviteit ($\beta = .27$, $p = .05$). In het uiteindelijke regressiemodel is ‘Opleidingsniveau’ een significante voorspeller voor sensitiviteit ($\beta = .33$, $p = .02$). De scatterplot van dit verband laat een positieve relatie zien tussen opleidingsniveau en sensitiviteit. Bij de tweede analyse is in stap drie temperament bepaald door de vraagouder meegenomen. De totale verklaarde variantie bedraagt eveneens 14%, ($p = .23$; R^2 change = $.04$, $p = .11$). In deze analyse is wederom ‘Opleidingsniveau’ een significante voorspeller gebleken voor de sensitiviteit van de gastouder ($\beta = .27$, $p = .04$) (zie Tabel 4).

Tabel 3

Hiërarchische Meervoudige regressieanalyse: Voorspelling van sensitiviteit van de gastouder uit temperament bepaald door de gastouder, gecorrigeerd voor achtergrondkenmerken.

	Stap 1 ($R^2=.03$)				Stap 2 ($R^2=.10$)				Stap 3 ($R^2=.14$)			
	B	SE	β	p	B	SE	β	p	B	SE	β	p
Leeftijd kind	.01	.00	.15	.25	.01	.00	.19	.16	.01	.00	.15	.25
Geslacht kind	-.00	.06	-.01	.95	.01	.06	.02	.88	.01	.06	.01	.92
Aantal uren gastouderopvang	-.00	.00	-.06	.63	-.00	.00	-.05	.73	.00	.00	.04	.79
Opleidingsniveau gastouder					.04	.02	.27	.05	.05	.02	.33	.02
Werkervaring gastouder					.00	.01	.04	.76	.00	.01	.07	.59
Gastouder-kind ratio					.00	.02	.02	.91	.01	.02	.05	.70
Temperament (gastouder)									.09	.06	-.23	.13

R square change bij stap 3 = $.04$, $p = .13$

Tabel 4

Hiërarchische Meervoudige regressieanalyse: Voorspelling van sensitiviteit van de gastouder uit temperament bepaald door de vraagouder, gecorrigeerd voor achtergrondkenmerken.

	Stap 1 ($R^2=.03$)				Stap 2 ($R^2=.10$)				Stap 3 ($R^2=.14$)			
	B	SE	β	p	B	SE	β	p	B	SE	β	p
Leeftijd kind	.01	.00	.15	.23	.01	.00	.19	.14	.01	.00	.21	.10
Geslacht kind	-.00	.06	-.01	.95	.01	.06	.02	.87	.01	.06	.01	.92
Aantal uren gastouderopvang	-.00	.00	-.06	.62	-.00	.00	-.05	.72	-.02	.00	-.07	.58
Opleidingsniveau gastouder					.04	.02	.27	.04	.04	.02	.24	.07
Werkervaring gastouder					.00	.01	.04	.75	.00	.01	.05	.70
Gastouder-kind ratio					.00	.02	.02	.91	.00	.02	.01	.93
Temperament (vraagouder)									.10	.06	.20	.11

R square change bij stap 3 = $.04$, $p = .11$

4 Discussie

In deze studie is onderzoek gedaan naar het verband tussen het temperament van het kind en de sensitiviteit van de gastouder in gastouderopvang. Er is geen significant verband geconstateerd tussen sensitiviteit en temperament. Uit het onderzoek is gebleken dat het temperament bepaald door de gastouder en bepaald door de vraagouder geen samenhang laat zien. De achtergrondvariabele ‘opleidingsniveau van de gastouder’ blijkt in deze studie een significante voorspeller te zijn voor de sensitiviteit van de gastouder.

4.1 Hypothesen

4.1.1 Temperament

In het huidige onderzoek werd verwacht dat het temperament van het kind gerapporteerd door de gastouder afwijkt van het temperament gerapporteerd door de vraagouder (hypothese 1). Uit deze studie komt naar voren dat het temperament gerapporteerd door de twee informanten, zoals verwacht onderling geen samenhang laat zien. Binnen de TBAQ (Goldsmith, 1996) is geen samenhang tussen dezelfde subschalen gemeten, met uitzondering van ‘Activiteit’. Uit de studie van Goldsmith (1996) blijkt dat ‘Activiteit’ in de temperamentvragenlijsten ICQ (Bates, Freeland & Lounsbury, 1979) en IBQ (Rothbart, 1981) de hoogste correlatie heeft met ‘Activiteit’ in TBAQ, ten opzichte van de andere subschalen. ‘Activiteit’ lijkt minder gevoelig voor de context en lijkt hierdoor consistent vast te stellen. Dit verklaart mogelijk de waargenomen samenhang in ‘Activiteit’ tussen de twee informanten in het huidige onderzoek. De gemiddelde temperamentscores van de twee informanten zijn in huidig onderzoek tevens gemeten. Hieruit komt naar voren dat vraagouders gemiddeld meer ‘Agressie’ rapporteren dan gastouders. De bovenstaande onderzoeksresultaten ondersteunen hypothese 1 van deze studie. Goldsmith (1996) gaf al eerder aan dat het aannemelijk is dat het temperament verschillend wordt ervaren afhankelijk van de context waarin een informant het kind kent. Het resultaat uit het huidige onderzoek is in lijn met de waarnemingen van Goldsmith.

In de huidige studie zijn bij gastouders en vraagouders vergelijkbare relaties gevonden tussen de subschalen van temperament. Zowel bij vraagouders als gastouders is een sterke positieve correlatie gevonden tussen ‘Activiteit’ en ‘Agressie’. Er is voor beide informanten tevens een sterke negatieve correlatie gevonden tussen ‘Sociale Angst’ en ‘Vermaak’. Dit wijst erop dat binnen de verschillende contexten dezelfde belangrijke relaties waarneembaar zijn bij beide informanten. Hierdoor is het aannemelijk dat de gevonden verschillen in

temperament bepaald door gastouder en vraagouder niet te wijten zijn aan een invalide meetinstrument voor één van de informanten. In de huidige studie kan geconcludeerd worden dat het temperament van het kind in verschillende contexten anders wordt ervaren, maar binnen de contexten zijn dezelfde verbanden waarneembaar.

In deze studie is een onverwachte correlatie gevonden tussen 'Betrokkenheid' bij gastouders en 'Sociale Angst' bij vraagouders. Een hoge score op 'Betrokkenheid' indiceert een makkelijk temperament en een hoge score op 'Sociale Angst' indiceert een moeilijk temperament. Deze correlatie wijst erop dat het temperament van hetzelfde kind door de twee informanten in verschillende contexten anders wordt ervaren. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat sociaal angstige kinderen zich binnen de gastouderopvang meer richten op het spelmateriaal en zich minder richten op de sociale omgeving. Deze kinderen scoren bij gastouders mogelijk hoog op 'Betrokkenheid'. Gastouders kennen het kind veelal enkel in de opvangsituatie waardoor zij wellicht minder goed in staat zijn de sociale angst van deze kinderen op te merken. In de opvang is weliswaar sprake van sociale situaties en contact met andere kinderen, echter kunnen gastouders het gedrag van het kind niet vergelijken met andere contexten en valt de sociale angst minder snel op. Ouders daarentegen kennen het kind in verschillende contexten en zijn beter in staat een gedragsverandering op te merken en kunnen de sociale angst bij hun kind sneller herkennen dan gastouders. De onverwachte correlatie zou hierdoor verklaard kunnen worden.

4.1.2 Sensitiviteit en temperament

In dit onderzoek werd verwacht dat sensitiviteit een verband heeft met het temperament, zowel bepaald door de gastouder (hypothese 2) als de vraagouder (hypothese 3). In deze studie is dit verband niet gevonden. De hypothese dat de temperamentscore van de sensitieve gastouder dichter ligt bij de temperamentscore van de vraagouder (hypothese 4), wordt door de resultaten uit huidig onderzoek niet ondersteund. Dat de onderzoeksresultaten niet in lijn zijn met de verwachtingen in huidig onderzoek, kan mogelijk verklaard worden doordat de gemeten sensitiviteit van de gastouders in dit onderzoek relatief hoog is. Op een schaal van 1 tot 4 is de gemiddelde sensitiviteitscore 3.32. Daarnaast is sprake van een lage variantie. Dit wil zeggen dat de gemeten sensitiviteit van alle gastouders geen grote verscheidenheid laat zien. Hierdoor wordt de kans kleiner om significante verbanden te vinden. In het huidige onderzoek is gebruik gemaakt van de CIS (Arnett, 1989). Dit meetinstrument maakt gebruik van een 4-puntsschaal. Om de variantie van de variabele sensitiviteit beter in kaart te brengen, kan in vervolgonderzoek gekozen worden om gebruik te maken van een meetinstrument met

een bredere schaal, waardoor kleine verschillen in sensitiviteit meetbaar worden. In combinatie met een meer diverse steekproef waarin tevens sprake is van laag sensitieve gastouders, vergroot dit de kans op het vinden van verbanden.

Tenslotte werd naar aanleiding van het onderzoek van Lee en Bates (1985) en Pauli-Pott, Mertesacker & Beckman (2004) een verband verwacht tussen sensitiviteit en temperament. De resultaten in deze studies geven aan dat een moeilijk temperament relatief vaak samen gaat met een lage sensitiviteit. In het huidige onderzoek is een dergelijk verband niet teruggevonden. Dit verschil kan verklaard worden door het feit dat Lee en Bates (1985) en Pauli-Pott, Mertesacker & Beckman (2004) onderzoek hebben gedaan naar het verband tussen de sensitiviteit van de moeder en het temperament van het kind. In de huidige studie is de sensitiviteit van de gastouder gemeten. Hierdoor is het onderzoeksresultaat van de huidige studie minder goed vergelijkbaar met bovenstaande studies. Een gastouder heeft een minder hechte band en brengt relatief minder tijd door met het kind. Tevens is tussen ouder en kind sprake van een langere voorgeschiedenis. Het is aannemelijk dat de wisselwerking tussen de sensitiviteit van de vraagouder en het temperament van het kind sterker is dan bij de gastouder.

4.1.3 Sensitiviteit en achtergrondvariabelen

In het huidige onderzoek werd verwacht dat de achtergrondvariabelen van de gastouder de sensitiviteit beter kunnen voorspellen dan het temperament (hypothese 6). Deze hypothese wordt ondersteund door de onderzoeksresultaten. De achtergrondvariabele ‘opleidingsniveau van de gastouder’ is positief gecorreleerd met sensitiviteit. Dit onderzoeksresultaat is in lijn met de bevindingen van Raikes et al. (2005), Arnett (2002) en uit de meta-analyse van Huntsman (2008). Zij geven aan dat hoger opgeleide opvoeders hoger scoren op sensitiviteit. Arnett (2002) heeft daarnaast in haar onderzoek gebruik gemaakt van dezelfde meetinstrument als in huidig onderzoek, namelijk de CIS (Arnett, 1989), waardoor de onderzoeksresultaten eenvoudig met elkaar te vergelijken zijn.

De hypothese dat het temperament van het kind de sensitiviteit beter kan voorspellen dan de kindfactoren (hypothese 5), wordt door de resultaten uit het huidige onderzoek niet ondersteund. Dit werd verwacht naar aanleiding van de bevindingen uit diverse studies die aangeven dat het temperament van het kind van invloed is op sensitiviteit (o.a. Groenendaal en Deković, 2000; Hermanns, 2010; Lee en Bates, 1985). Uit de onderzoeksresultaten van huidig onderzoek komt naar voren dat zowel het temperament als de kindfactoren geen significante voorspeller zijn voor sensitiviteit. De onderzoeksresultaten in bovenstaande

onderzoeken zijn niet geheel vergelijkbaar met de resultaten uit huidig onderzoek omdat de invloed van temperament op de sensitiviteit van de moeder is bestudeerd en in huidig onderzoek de sensitiviteit van de gastouder centraal staat. Daarnaast, zoals eerder beschreven, hebben in de huidige studie gastouders deelgenomen die relatief hoog scoren op sensitiviteit. Het is aannemelijk dat sensitieve gastouders hun benadering naar kinderen minder snel laten beïnvloeden door kindfactoren, dan minder sensitieve gastouders. Dit kan ertoe geleid hebben dat kindfactoren en temperament de sensitiviteit niet kunnen voorspellen.

4.2 Beperkingen en aanbevelingen

4.2.1 Steekproef

Bij de werving van de gastouders zijn gastouderbureaus benaderd en heeft een deel van de gastouderbureaus besloten niet deel te nemen aan het onderzoek (65 van de 88 benaderde gastouderbureaus). Vervolgens is bij gastouders en daarna bij de vraagouders geïnventariseerd of zij bereid waren hun deelname te verlenen aan het onderzoek, hier was tevens sprake van non-respons. Mogelijk kan de grote non-respons bij de gastouderbureaus deels verklaard worden doordat de werving voor deze studie vlak na de publicatie van het onderzoek van Vermeer et al. (2008) heeft plaatsgevonden. Dit onderzoek concludeert dat de kwaliteit van de Nederlandse (center-based) kinderopvang achteruit is gegaan ten aanzien van tien jaar geleden. Als reactie hierop heeft een belangengroep in de wereld van de kinderopvang kinderdagverblijven opgeroepen tot het boycotten van wetenschappelijk onderzoek naar kinderopvang. Hoewel deze oproep niet gericht was op de gastouderopvang, kan dit tevens effect hebben gehad op de medewerking van gastouderbureaus. De steekproef is hierdoor selectief. Een selectieve steekproef heeft een negatief effect op de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten, zo ook in deze studie. Onderzoek naar gastouderopvang is in Nederland uitsluitend door middel van vrijwillige deelname van de steekproef te realiseren. Dit bemoeilijkt tevens in vervolgonderzoeken het creëren van een aselechte steekproef.

De steekproefgrootte kan een rol hebben gespeeld bij het niet vinden van verbanden tussen sensitiviteit en temperament. Een grotere steekproef vergroot de kans op het vinden van significante resultaten. In vervolgonderzoek kan gekozen worden om de wervingsmethode aan te passen, waardoor mogelijk een grote en gevarieerde steekproef wordt samengesteld. Gastouders kunnen direct via het Landelijk Register Kinderopvang worden benaderd (alle geregistreerde gastouder zijn opgenomen in dit register), in plaats van via gastouderbureaus. Dit kan mogelijk de non-respons reduceren en de steekproef vergroten. In

de huidige studie wonen de deelnemende gastouders (op een enkele na) in Noord en Zuid-Holland. Hoewel geen reden is om aan te nemen dat gastouders in andere provincies in Nederland verschillen met de steekproef, kan dit niet worden geverifieerd. De resultaten van dit onderzoek zijn naar verwachting generaliseerbaar naar gastouders in Noord- en Zuid-Holland.

De steekproef van deze studie bevat gastouders die gemiddeld hoog scoren op sensitiviteit. Vrijwillige deelname aan het onderzoek heeft mogelijk geleid tot het aantrekken van gemotiveerde en sensitieve gastouders. Hierdoor kan een plafond-effect zijn ontstaan wat betreft de variabele sensitiviteit. Dit verkleint de kans op het vinden van significante verbanden. In vervolgonderzoek kan gekozen worden tijdens het wervingstraject te investeren in het werven van uiteenlopende gastouders, zodat zowel hoog als laag sensitieve gastouders worden aangetrokken. Hierbij kan gedacht worden aan een vooraangekondigde aantrekkelijke beloning. In het onderzoek kan gastouders een vorm van een training worden aangeboden wat mogelijk resulteert in kwaliteitsverbetering. Mogelijk voelen laag sensitieve gastouders zich hierdoor aangetrokken tot deelname aan het onderzoek. Dit zal tevens een positief effect hebben op de variantie van de variabele sensitiviteit.

4.2.2 Temperament en sensitiviteit

In wetenschappelijke studies is veelal de sensitiviteit van de ouder (meestal de moeder) en het temperament van het kind onderzocht. In het huidig onderzoek is de sensitiviteit van de gastouder vergeleken met het temperament van het kind bepaald door de gastouder en vraagouder. Hieruit blijkt dat het temperament van het kind thuis en op de opvang verschillend wordt ervaren door de vraagouder en gastouder. Het is interessant in eventuele vervolgonderzoeken de sensitiviteit van de vraagouder mee te nemen, zodat onderzocht kan worden of sensitiviteit van de vraagouder een verband heeft met het temperament van het kind bepaald door de vraagouder. Mogelijke verbanden tussen temperament en sensitiviteit in verschillende contexten (thuis en gastouderopvang) kunnen zo verder worden onderzocht.

Zoals eerder aangekaart wordt temperament in meerdere onderzoeken gezien als een onafhankelijke factor (Goldsmith et al., 2000; Bridgett et al., 2009). In deze studie laat de variabele temperament geen consistentie zien in verschillende contexten, de informanten rapporteren het temperament verschillend. Temperament zoals hier gemeten lijkt dus geen consistent kenmerk te zijn dat onafhankelijk is van context. De onderzoeksresultaten geven aanleiding tot vervolgonderzoek om het concept van temperament verder uit te diepen, met name gericht op de dynamiek en flexibiliteit van het temperament in verschillende contexten

(thuis, opvang, school). Het is van belang hier meer kennis over te vergaren zodat de gevoeligheid van temperament voor invloeden van buitenaf (zoals sensitiviteit) beter in kaart kan worden gebracht. Dit geeft de mogelijkheid onder andere de theorie van Belsky (1997) ‘differentiële ontvankelijkheid’ verder te onderzoeken. Deze theorie geeft onder andere aan dat kinderen met een moeilijk temperament gebaat zijn met een sensitieve opvoeder en meer negatieve uitkomsten laten zien bij een niet sensitieve opvoeder, dan een kind met een makkelijk temperament. Een positief opvoedingsklimaat is met name bij kinderen met een moeilijk temperament van invloed. Verder onderzoek naar het verband tussen sensitiviteit en temperament is wenselijk, zodat beter ingespeeld kan worden op kinderen met een moeilijk temperament.

4.3 Conclusie

Deze studie heeft een bijdrage geleverd aan wetenschappelijk onderzoek naar temperament en sensitiviteit in gastouderopvang. Deze studie heeft geen verband tussen sensitiviteit en temperament kunnen waarnemen. Wel is gebleken dat het temperament van hetzelfde kind binnen verschillende contexten geen samenhang laat zien. Jarenlang wordt door vele onderzoekers aangenomen dat temperament consistent is, deze studie ondersteunt deze aanname niet. Hoewel geen verband tussen sensitiviteit en temperament is geconstateerd, geeft deze studie mogelijk aanleiding om de invloed van sensitiviteit op temperament te bestuderen in verschillende contexten en het concept van temperament verder uit te diepen. Meer kennis op dit gebied kan handvatten bieden om de kwaliteit van de gastouderopvang te verbeteren.

Literatuurlijst

- Ahnert, L., Pinquart, M. & Lamb, M. E. (2006). Security of children's relationships with nonparental care providers. A meta-analysis. *Child Development*, 77, 664-679.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.
- Arnett, J. (1989). Caregivers in day-care centers: Does training matter? *Journal of Applied Developmental Psychology*, 10, 541-552.
- Barnas, M. V. & Cummings, E. M. (1994). Caregivers stability and toddlers' attachment related behavior towards caregivers in day care. *Infant Behavior and Development*, 17, 141-147.
- Bates, J. E., Freeland, C. A. & Lounsbury, M. L. (1979). Measurement of infant difficultness. *Child Development*, 50, 794-803.
- Belsky, J. (1997). Variation in susceptibility to rearing influences: An evolutionary argument. *Psychological Inquiry*, 8, 182-186.
- Belsky, J. (2001). Emanuel Miller Lecture – Developmental risks (still) associated with early child care. *Journal of child psychology and psychiatry and allied disciplines*, 42, 845-859.
- Belsky, J. (2005). Differential susceptibility to rearing influence: An evolutionary hypothesis and some evidence. In Ellis, B. J. & Bjorklund, D. F. (Eds.), *Origins of the social mind: Evolutionary psychology and child development* (pp. 139-163). New York: Guilford Press.
- Belsky, J., Bakermans-Kranenburg, M. J. & van IJzendoorn, M. H. (2007). For better and for worse: Differential susceptibility to environmental influences. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 300-304.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss, Vol. 2. Separation*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base*. New York: Basic Books.
- Bowlby, R. (2007). Babies and toddlers in non-parental daycare can avoid stress and anxiety if they develop a lasting secondary attachment bond with one carer who is consistently accessible to them. *Attachment and Human Development*, 9, 307-319.
- Bridgett, D. J., Gartstein, M. A., Putnam, S. P., McKay, T., Iddnis, E., Robertson, C., Ramsey, K. & Rittmueler, A. (2009). Maternal and contextual influences and the effect of temperament development during infancy on parenting in toddlerhood. *Infant Behavior and Development*, 32, 103-116.

- Cassidy, J., Woodhouse, S. S., Sherman, L. J., Stupica, B. & Lejeuz, C. W. (2011). Enhancing infant attachment security: An examination of treatment efficacy and differential susceptibility. *Development and psychopathology*, 23, 131-148.
- Centraal Bureau van Statistiek (2008). Flinke groei kinderopvang in 2007. *Webmagazine*, 23 april 2008.
- Centraal Bureau van Statistiek (2009). Meer ouders met kinderopvangtoeslag. *Webmagazine*, 04 maart 2009.
- Centraal Bureau van Statistiek (2010). Een half miljoen ouders ontvangen toeslag voor kinderopvang. *Webmagazine*, 09 juni 2010.
- Clarke-Stewart, A. & Allhusen, V. D. (2005). *What we know about childcare*. Cambridge: Harvard University Press.
- Crockenberg, S. C., Leerkes, E. M. & Lekka, S. K. (2007). Pathways from marital aggression to infant emotional regulation: The development of withdrawal in infancy. *Infant Behavior and Development*, 30, 97-113.
- Dettling, A. C., Parker, S. W., Lane, S., Sebanc, A. & Gunnar, M. R. (2000). Quality of care and temperament determine changes in cortisol concentrations over the day for young children in childcare. *Psychoneuroendocrinology*, 25, 819-836.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H. & Van Hulle, C. A. (2006). Gender differences in Temperament: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 33-72.
- Fukkink, R., Tavecchio, L., De Kruif, R., Vermeer, H. J. & Van Zeijl, J. (2005). Criteria voor kwaliteit van kinderopvang: visies van sleutelfiguren. *Pedagogiek*, 25, 243-261.
- Fullard, W., McDevitt, S. C. & Carey, W. B. (1984). Assessing temperament in one- to three year-old children. *Journal of Pediatric Psychology*, 9, 205-216.
- Goldsmith, H. H. (1996). Studying Temperament via Construction of the Toddler Behavior Assessment Questionnaire. *Child Development*, 67, 218-235.
- Goldsmith, H. H. (1993). Temperament: Variability in developing emotion systems. In M. M. Lewis & J. M. Haviland (Eds.), *Handbook of emotion*. New York: Guilford.
- Goldsmith, H. H., Buss, A. H., Plomin, R., Rothbart, M. K., Thomas, A., Chess, S., Hinde, R. A. & McCall, R. B. (1987). Roundtable: What is Temperament? Four Approaches. *Child Development*, 58, 505-529.
- Goldsmith, H. H., Lemery, K. S., Aksan, N. & Buss, K. A. (2002). Temperamental substrates of personality development. In: Molfese, V. J. & Molfese, D. L. (Eds.), *Temperament and personality development across the life span* (pp. 1-32). Mahwah, NJ: Lawrence

- Erlbaum Associates, Publishers.
- Groeneveld, M. G., Vermeer, H., Van IJzendoorn, M. H. & Linting, M. (2010). Children's wellbeing and cortisol levels in home-based and center-based childcare. *Early Childhood Research Quarterly*, 25, 502-514.
- Groeneveld, M. G., Vermeer, H. J., Van IJzendoorn, M. H. & Linting, M. (2011). Enhancing home-based child care quality through video-feedback intervention: A randomized controlled trial. *Journal of Family Psychology*, 25, 86-96.
- Groenendaal, J. H. A., & Deković, M. (2000). Risicofactoren voor de kwaliteit van de opvoeding. *Pedagogiek*, 1, 3-22.
- Gunnar, M. R., Larson, M., Hertsgaard, L., Harris, M. & Brodersen, L. (1992). The stressfulness of separation among 9-month-old infants: effect of social context variables and infant temperament. *Child Development*, 63, 290-303.
- Harms, T., & Clifford, R. M. (1980). *Early Childhood Environment Rating Scale*. New York: Teachers College Press.
- Hermanns, J. (2010). Kinderopvang op de proef gesteld: de uitdaging van kinderen met een moeilijk temperament, *Kind en Adolescent Review*, 17, 103–115.
- Howes, C. (1983). Caregiver behavior in centre and family day care. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 4, 99-107.
- Howes, C., Galinsky, E. & Kontos, S. (1998). Child care caregiver sensitivity and attachment. *Social Development*, 7, 25-36.
- Hill-Soderlund, A. L. & Braungart-Rieker, J. M. (2008). Early individual differences in temperamental reactivity and regulation: Implications for effortful control in early childhood. *Infant Behavior & Development*, 31, 386-397.
- Huntsman, L. (2008). *Determinants of quality in child care: A review of The research evidence*, Ashfield, Centre for Parenting & Research Service System Development Division, NSW Department of Community Services. Geraadpleegd op internet op 27 oktober 2009, via URL http://www.community.nsw.gov.au/docswr/_assets/main/documents/research_qualitychildcare.pdf
- Jaeger, E. & Funk, S. (2001). *The Philadelphia Child Care Quality Study: An Examination of Quality in Selected Early Education and Care Settings*. Philadelphia: Saint Joseph's University.
- Leach, P., Barnes, J., Malmberg, L. E., Sylvia, K. & Stein, A. (2008). The quality of different types of child care at 10 and 18 months: A comparison between types and factors related to quality. *Early Child Development and Care*, 178, 177-209.

- Lee, L. & Bates, J. E. (1985). Mother-child interaction at age two years and perceived difficult temperament. *Child Development, 56*, 1314-1325.
- NICHD Early Child Care Research Network (2000). Characteristics and quality of child care for toddlers and preschoolers. *Applied Developmental Science, 4*, 116-135.
- Patridge, T. & Lerner, L. V. (2007). A latent growth-curve approach to infant temperament. *Infant and Child Development, 16*, 255-265.
- Pauli-Pott, U., Mertesacker, B. & Beckmann, D. (2004). Predicting the development of infant emotionally from maternal characteristics. *Development and Psychopathology, 16*, 19-42.
- Phillipsen, L., Cryer, D. & Howes, C. (1995). Classroom process and classroom structure. In S. W. Helburn (Eds.), *Cost, Quality and Child Outcomes in Child Care Centers* (pp. 125-158). Denver, CO: Department of Economics and Social Policy, University of Colorado.
- Pluess, M. & Belsky, J. (2009). Differential susceptibility to rearing experience: The case of childcare. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 50*, 396-404.
- Raikes, H. A., Raikes, H. H. & Wilcox, B. (2005). Regulation, subsidy receipt and provider characteristics: What predicts quality in child care homes? *Early Childhood Research Quarterly, 20*, 164-184.
- Riksen-Walraven, J. M. A. (2004). Pedagogische kwaliteit in de kinderopvang: doelstellingen en kwaliteitscriteria. In: Van IJzendoorn, M. H., Tavecchio, L.W.C. & Riksen Walraven, J. M. A. (Eds), *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*, (pp.100-123). Amsterdam: Boom.
- Rothbart, M. K. (1981). Measurement of temperament in infancy. *Child Development, 52*, 569-578.
- Scarr, S. (1998). American child care today. *American Psychologist, 53*, 95-108.
- De Schipper, J. C., Tavecchio, L. W. C., Van IJzendoorn, M. H. & Van Zeijl, J. (2004). Goodness-of-fit in center day care: relations of temperament, stability, and quality of care with the child's adjustment. *Early Childhood Research Quarterly, 19*, 257-272.
- De Schipper, E. J., Riksen-Walraven, J. M. A. & Geurts, S. A. E. (2006). Effects of child caregiver ratio on caregiver-child interaction in child-care centers: an experimental study. *Child Development, 77*, 861-874.
- Tavecchio, L. W. C. (2004). De plaats van kinderopvang in de Nederlandse samenleving: geschiedenis, beleid, sociale context. In Van IJzendoorn, R., Riksen-Walraven, J. M. A. & Tavecchio, L. W. C. (Eds.), *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*

- (pp.11-30). Amsterdam: Boom.
- Tennes, K., Downey, K. & Vernadakis, A. (1977). Urinary cortisol excretion rates and anxiety in normal one-year-old infants. *Psychosomatic*, 39, 178-187.
- Thompson, R. A. (1999). Early attachment and later development. In: Cassidy, J. & Shaver, P. R. (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research and clinical applications* (pp. 265-286). New York: The Guildford Press.
- Van IJzendoorn, M., Vereijken, C. M. J. L., Bakermans-Kranenburg, M. J. & Riksen Walraven, J. M. (2004). Assessing attachment security with the attachment Q-sort: Meta-analytic evidence for the validity of the observer AQS. *Child Development*, 75, 1188-1213.
- Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M., Juffer, F. & van IJzendoorn, M. (2006). Effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant attachment: Differential susceptibility of highly reactive infants. *Journal of Family Psychology*, 20, 266–274.
- Vermeer, H. J., Van IJzendoorn, M. H., De Kruif, R. E. L., Fukkink, R., Tavecchio, L. W. C. & Riksen-Walraven, J. M. A. (2008). Child care in the Netherlands: Trends in quality over the years 1995–2005. *Journal of Genetic Psychology*, 169, 360–385.

Bijlage 1. Interne consistentie en voorbeelditems van subschalen van de meetinstrumenten

In onderstaande tabel zijn de subschalen van de CIS (Caregiver Interaction Scale, Arnett, 1989) weergegeven met de interne consistentie en van elke subschaal een voorbeelditem.

Subschaal CIS	Interne consistentie	Voorbeelditem
Positieve Interactie	.79	De gastouder besteedt positieve aandacht aan de kinderen als individu.
Afstandelijk	.76	De gastouder lijkt niet geïnteresseerd in de activiteiten van de kinderen.
Bestraffend	.59	De gastouder gebruikt dreigementen om de kinderen in het gareel te houden.
Toegeeflijk	.48	De gastouder wijst de kinderen niet terecht als ze zich misdragen.

In onderstaande tabel zijn de subschalen van de TBAQ (Toddler Behavior Assessment Questionnaire, Goldsmith, 1996) weergegeven met de interne consistentie per informant en van elke subschaal een voorbeelditem.

Subschaal TBAQ	Interne consistentie gastouder	Interne consistentie vraagouder	Voorbeelditem
Activiteit/ Beweeglijkheid	.50	.68	Hoe vaak klimt dit kind over de meubels als het kind binnen speelt?
Vermaak/ Plezier	.76	.65	Hoe vaak glimlachte dit kind wanneer hij met zijn favoriete speelgoed speelt?
Agressie	.94	.84	Hoe vaak kreeg dit kind een driftbui of werd erg boos, als u de televisie uit deed?
Sociale Angst	.74	.71	Als een onbekend persoon binnenkomt, hoe vaak loopt dit kind bij u weg en ging naar de onbekende persoon?
Betrokkenheid/ Concentratie	.88	.88	Hoe vaak speelt dit kind een half uur of langer met zijn favoriete speelgoed?